

ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮДИЙН ТООГ ЗОХИСТОЙ ТОГТООХ АСУУДАЛД

Д.Сүхболд

Улаанбаатар Эрдэм Их Сургуулийн профессор, доктор

Хураангуй:

Ард түмний олонхын хүсэл зоригийг илэрхийлж байдаг парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох зарим аргачлалын талаар өгүүлж, эцэст нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 2023 оны нэмэлт, өөрчлөлтөөр Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоог нэмэгдүүлж 126 болгосон үндэслэлд онол-арга зүйн болон математик шинжилгээ хийх зорилгоор энэхүү өгүүллэгийг бичсэн.

Тодруулбал Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоог нэмэх үндэслэл болсон куб язгуурын аргын үндэслэл, эерэг, сөрөг талуудыг харьцуулан судалж, онол-арга зүйн болон математик шинжилгээ хийсэн гэдгээрээ энэхүү өгүүллэг шинэлэг бөгөөд ач холбогдолтой байж болох юм.

Түлхүүр үгс: Үндсэн хууль, парламент, парламентын гишүүн, хүн амын тоо гишүүдийн тоо, куб язгуур

Оршил

Парламент хэдэн гишүүнтэй байх ёстой вэ, парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох шинжлэх ухааны аргачлал бий юу гэдэг нь орчин цагийн улс төрийн болон Үндсэн хуулийн эрх зүйн шинжлэх ухааны анхаарал татсан, маргаантай асуудлын нэг. Учир нь парламентын гишүүдийн тоо хэд байх нь төлөөллийн чанар болон хууль тогтоох үйл ажиллагаа, цаашилбал улсын тусгаар тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдалд шууд нөлөөлдөг. Иймээс энэхүү өгүүллэгээр парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох онол-арга зүйн хандлагууд болох газар нутаг, хүн амын тооноос хамааруулж тогтоох, 30 мянган сонгогч тутмаас нэг төлөөлөгч гэх Англи-Америкийн загвар, Эстонийн судлаач Рейн Таагеперагийн боловсруулсан куб язгуурын аргачлал зэрэгт харьцуулсан шинжилгээ хийхийг зорив. Эцэст нь Үндсэн хуулийн 2023 оны нэмэлт, өөрчлөлтөөр Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоог 126 болгож нэмэхдээ шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хандаж чадсан уу гэх асуултад математик шинжилгээний аргаар хариулахыг оролдсон.

Хүн амын тооноос куб язгуур авч парламентын гишүүдийн тоог тогтоох тухай Р.Таагеперагийн үндэслэл нь өөрөө учир дутагдалтай. Тодруулбал куб язгуурын арга нь гагцхүү 4 сая хүртэлх хүн амтай улсуудын хувьд тохирч болох агаад хэрэв хүн амын тоо 4 саяас дээш бол алдаа заах аргачлал юм. Үүнийг батлах зорилгоор парламентын гишүүдийн тоог нийт хүн амаас куб язгуур авч гаргасан тоотой харьцуулсан судалгааг парламентын нэг танхимтай 114 улсын жишээн дээр харуулав.

Парламентын гишүүдийн тоог газар нутаг, хүн амын тооноос хамааруулж тогтоох аргачлал

Ард түмний хүсэл зоригийг шууд илэрхийлдэг парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтооход газар нутгийн хэмжээ болон хүн амын тоо чухал нөлөөтэй. Тухайлбал хүн ам цөөхөн, жижиг улс орнуудын хувьд парламент дахь төлөөллийн тоо нь хэт цөөн байгаа тохиолдолд тэдгээр хэдхэн хүний дарангуйллал үүсэж болзошгүй тул үүнийг хязгаарлахын тулд тодорхой хэмжээгээр парламентын гишүүдийн тоог нь их болгох шаардлагатай.

Эсрэгээрээ хүн ам олонтой, газар нутгийн хэмжээ их улсуудын хувьд улс төрийн олон янзын хуваагдал, төөрөгдөл үүсгэхгүйн тулд парламент дахь төлөөллийн тоог тодорхой хэмжээгээр хязгаарлах нь зүйн хэрэг юм.¹

Түүнчлэн ихэнх судлаачид үзэхдээ парламентын гишүүдийн тоо нь тухайн улсын хүн амын тооноос хамаарах ёстой хэмээн үздэг. Энэ шалгуураар авч үзвэл 1 тэрбум 300 сая хүн амтай БНХАУ-ын Бүх Хятадын Ардын Төлөөлөгчдийн Хурал 3000 гишүүнтэй байхад, 37 мянган хүн амтай Монакогийн Үндэсний зөвлөл 18 гишүүнтэй, 4 сая гаруй хүн амтай Либерийн Хууль тогтоох ассамблей 35 гишүүнтэй, 82 сая хүн амтай Туркийн Үндэсний дээд ассамблей 550 гишүүнтэй байх жишээтэй.

Эндээс харвал олон хүн амтай бол олон гишүүнтэй, цөөн хүн амтай бол цөөхөн гишүүн бүхий парламенттай байдаг гэх таамаглал үнэн мэт санагдана. Гэтэл энэ нь харьцангуй ойлголт. Тодруулбал БНХАУ-ын хувьд социалист улс төрийн дэглэмтэй учраас парламент нь засаг захиргааны нэгж бүрээс сонгогдсон маш олон депутат буюу 3000 гишүүнтэй байна. БНХАУ төдийгүй хуучин социалист системийн улсуудын парламент ихэнх нь олон гишүүнтэй байсан. Жишээлбэл социализмын үеийн БНМАУ засаг захиргааны нэгж бүрээс сонгогдсон 450 депутаттай байсан.

Монако, Либери улсуудын хүн амын тооны зөрүү бараг 3.700.000 атал парламентын гишүүдийн тооны зөрүү нь дөнгөж 17 байна.

Коста-Рика улс 4.800.000 мянган хүн амтай атлаа Хууль тогтоох ассамблей нь дөнгөж 57 гишүүнтэй. Ийнхүү парламентын гишүүдийн тоог хүн амын тооноос хамааруулан тогтоодог шалгуур нь харьцангуй шинжтэй.

Харин зарим судлаачид парламентын гишүүний тоо нь хүн амын тооноос хамаарах ёсгүй, гол нь парламент ард түмнийг төлөөлөх болон Засгийн газрын үйл ажиллагааг хянах үүргээ гүйцэтгэхийн тулд аль болох олон гишүүнтэй байх ёстой гэж үздэг. Эдүгээ парламентын гишүүдийн тооны дэлхийн дундаж бол 245-250 байдаг ба жижиг улсууд буюу 10 сая доторх хүн амтай улсуудын парламентын гишүүдийн дундаж тоо 100-120 байдаг.²

Гучин мянган сонгогч тутмаас нэг төлөөлөгч гэх Англи-Америкийн загвар

Нэг танхимтай парламент болон хоёр танхимтай парламентатын доод танхимын гишүүдийн тоог авч үзвэл ихэнхдээ 30 мянган сонгогч тутмаас нэг төлөөлөгч сонгох байдлаар бүрдүүлсэн байдаг. Тухайлбал АНУ-ын Үндсэн хуулийн нэгдүгээр зүйлийн хоёрдугаар хэсэгт доод буюу Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүдийн тоог тогтоохдоо “...гучин мянган сонгогчийг төлөөлөх төлөөлөгчийн тоо нэгээс хэтрэхгүй байна”³, “...хүн амын тооны өсөлтөөс шалтгаалж 10 жил тутам хүн амын тооллого явуулж, Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүдийн тоог өсгөх ёстой”⁴ талаар заажээ. Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүдийг 30 мянган сонгогчоос нэг төлөөлөгч сонгож бүрдүүлэх тус аргачлалыг АНУ-ын Үндсэн хуулийн тайлбар гэж хэлж болох Холбооны баримт бичгийн 55 дугаар нийтлэлд ч өгүүлсэн байдаг.⁵

Гэтэл түүхийг сөхөн үзвэл АНУ 1776 онд Үндсэн хуулиа батлахдаа, Их Британи улсын Нийтийн танхимаа бүрдүүлэхэд ашигладаг 30 мянган сонгогч тутмаас нэг төлөөлөгч сонгодог загвараас санаа авсан гэдгийг мэдэж болно. Тухайн үед Англи, Шотланд улсууд 8 сая хүнтэй байсан бөгөөд эдгээр 8 сая хүнийг Нийтийн танхимын 585 хүн төлөөлдөг байв.⁶

¹ The Federalist papers 10 - The Same Subject Continued. The Union as a Safeguard Against Domestic Faction and Insurrection. (James Madison)

² Д.Сүхболд, Р.Ууганбаатар, Д.Лхагвасүрэн нар “БНМАУ: Үндсэн хуулийн тайлбар философи” 127 дахь тал. УБ.,2020

³ Америкийн Нэгдсэн Улсын Үндсэн хууль” Нэгдүгээр зүйл: Хоёрдугаар хэсэг. 21 дахь тал. УБ.,2000. Орч.Д.Цолмон, Ч.Лхагважав.

⁴ Мөн тэнд

⁵ “Full text of The Federalist papers-55” The Same Subject Continued: The Total Number of the House of Representatives. (James Madison) <https://guides.loc.gov/federalist-papers/full-text>

⁶ “Full text of The Federalist papers-56 ”The Same Subject Continued: The Total Number of the House of Representatives. (James Madison) <https://guides.loc.gov/federalist-papers/full-text>

Харин 1776 оны АНУ-ын Үндсэн хуулийг зохиогчид Английн 8 сая хүний эрх ашгийг жинхэнээсээ төлөөлж буй хүмүүс нь яг үнэндээ сонгогдсон тойрогтоо оршин суудаг 279 төлөөлөгч бөгөөд нэг хүн 28670 хүний эрх ашгийг хамгаалж байна гэж үзээд, Англитай харьцуулан харваас 30 мянган сонгогчийг нэг гишүүнээр төлөөлүүлэх нь олонхын эрх ашгийг хамгаалах хангалттай боломжтой загвар хэмээн үндсэн хуульчилжээ. Энэ үүднээс тус аргачлалыг парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох “Англи-Америкийн загвар” гэж нэрлэж болохоор.

Англи-Америкийн гэгдэх загвар дахь нэг танхимтай болон хоёр танхимтай парламентын доод танхимын гишүүдийн тоог тогтоохдоо 30 мянган сонгогчоос нэг гишүүн сонгоно гэдэг бол зүгээр нэг сэтгэлийн хөөрлөөр гаргаад ирсэн тоо биш агаад энэ нь парламент дахь төлөөллийн зохистой харьцааг тогтооход хамгийн тохиромжтой харьцаа гэж үзэж болно. Тухайлбал ОХУ 150 сая хүнтэй атлаа 618 гишүүнээс бүрдсэн парламенттай, бол АНУ 370 сая хүнтэй мөртлөө 535 гишүүнээс бүрдсэн парламенттай байна.

Хэрвээ эдгээр улсуудын парламентын гишүүдийг 30 мянган сонгогчоос нэг төлөөлөгч гэсэн зарчмаар тооцвол ОХУ таван мянга, АНУ арван хоёр мянган гишүүнээс бүрдсэн парламенттай байх ажээ. Гэтэл эдгээр улсуудын Үндсэн хуулийн түүхээс харвал ард иргэдийн цөөхөн төлөөлөл нь тоогоо аажмаар нэмэгдүүлж, энэ хэрээр ач холбогдолтой болж ирсний дараагаар дахин тоогоо бууруулсан нь эрх мэдлийн хуваарилалт, тэдгээрт оногдох хяналтыг зохистойгоор тавих шаардлагаас үүдсэн байна. Өөрөөр хэлбэл өмнө өгүүлсэнчлэн хүн ам олонтой, газар нутгийн хэмжээ их улсуудын хувьд улс төрийн олон янзын хуваагдал, төөрөгдөл үүсгэхгүйн тулд парламент дахь төлөөллийн тоог тодорхой хэмжээгээр хязгаарлах нь зүйн ёсны хэрэг болж байна.

Хоёр танхимтай парламентын дээд танхимын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох аргачлал

Хууль тогтоох байгууллага нь хоёр танхимтай бол дээд танхимын гишүүдийн тоо доод танхимын гишүүдээс ямагт бага байдаг, бага байхаас өөр аргагүй байдаг нь олон улсын жишиг юм. Энэ нь дээд танхимын өөрийнх нь онцлог шинжүүдтэй холбоотой. Үүнд *нэгдүгээрт*, дээд танхимын хувьд тухайн улсын нэрийн өмнөөс гадаад улстай гэрээ байгуулах, хэлэлцээр хийх асуудлаар Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцөх, Ерөнхийлөгчийн гадаад улстай байгуулах гэрээ хэлэлцээрийг чуулганаар хэлэлцэж батлах, гадаад улстай дипломат харилцаа тогтоох, цуцлах, шүүх эрх мэдлийг байгуулахад оролцох, төрийн өндөр албан тушаалтанд хариуцлага тооцох асуудлаар эцсийн шийдвэрийг гаргах (импичмент) доод танхимаас баталсан хуулийн төслийг хянан хэлэлцэх, онц болон дайны байдал тогтоох зэрэг улсын болон олон улсын түвшний, бодлогын асуудлуудыг шийдвэрлэхэд голлон оролцдог улсын түвшний эрх бүхий хууль тогтоох байгууллага юм.

Засгийн эрхийг олны дундаас шилэгдсэн тогтвортой удирдагч нар эс барих аваас гадаад улс орнууд тухайн улсын ул суурьгүй, холбирсон гадаад бодлогыг өөрсдөдөө давуутайгаар ашиглаж болзошгүй. Энэхүү аюулын эсрэг доод танхимын эрх мэдэл хангалтгүй. Учир нь доод буюу ард түмнийг төлөөлдөг танхимын гишүүд улсын хэргийг гадаад улсад төлөөлөх асуудалд тэр бүр ач холбогдол өгдөггүй бөгөөд зөвхөн өөрийн сонгогдсон тойргийн итгэл, хүндлэлийг олж авахад илүү анхаардаг. Үнэхээр урт хугацааны стратеги, олон улсын харилцаатай холбогдсон бодлогыг хэрэгжүүлэхэд бүрэлдэхүүн нь байнга солигдож байдгийн зэрэгцээ олон хүнээс бүрдсэн доод танхим нь хангалтгүй юм.

Харин эсрэгээрээ цөөн тоотой бөгөөд гишүүн бүр нь нийтийн өмнө хариуцлага хүлээх байдлаар зохион байгуулагдсан, урт хугацааны бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэгч дээд танхим л энэхүү улсын түвшний чиг үүргийг гүйцэтгэх боломжтой.

Хоёрдугаарт, хууль тогтоох байгууллагын гишүүдийн тоо нь олон байх тусам шийдвэр гаргахад нөлөөлж буй хүмүүсийн тоо нь цөөн болдог зүй тогтлыг бид ойлгох хэрэгтэй. Анхаарал татахуйц энэ асуудлын цаад шалтгаан нь хүний тоо олон болох тусам шийдлийг баримтад тулгуурлах бус сэтгэлийн хөөрлөөр гаргах магадлал өндөртэй болдогт

оршиж байгаа юм. Хууль тогтоох байгууллагын гишүүдийн тоо олон байх тусам тэдгээрийн дотор мэдлэг, мэдээлэл хомс хүмүүсийн эзлэх хувь мөн л их болж ирдэг.

Ер нь цөөн тооны бусдыг ятгах чадвартай хүмүүс л олны гаргаж буй шийдвэрт нөлөөлөх боломжтой байдгийг түүхээс харж болно. Тухайлбал Эртний Грек, Ром зэрэг улсуудад шийдвэр гаргахаар бүх хүнийг цуглуулаа ч гэсэн уран цэцэн үгтэй ганцхан хүн бусдынхаа бодлыг өөрчилж, хүссэн шийдвэрээ гаргуулж чаддаг байсан тул эцэстээ шийдвэр олных бус нэг хүнийх болон хувирдаг байжээ. Үүнээс харвал гишүүдийн тоо олон байснаар шийдвэр зөв гардаг гэвэл худлаа юм. Өөрөөр хэлбэл гишүүдийн тоо олон байлаа ч шийдвэр гаргагч нарын тоо бага хэвээрээ байх юм.

Хууль тогтоох байгууллагыг бүрдүүлэх мэдлэг боловсролтой гишүүдийн тоо нэмэгдэх тусам алдаа мадаггүй хууль, шийдвэрүүдийн тоо багасдаг энэхүү онцлог дээд танхимд илүү их хамааралтай. Тиймээс дээд танхимын гишүүдийн тоог нэмэх гэж мунхагаар хандахын оронд гишүүдийн ур чадвар, ухаан билигт илүү ач холбогдол өгвөл зохилтой юм. Засаглал харагдах байдлаараа ардчилсан мэт боловч мөн чанараараа олигархи хэв шинжтэй болохоос урьдчилан сэргийлэх нь хүн төрөлхтний анхаарах ёстой асуудлын нэг гарцаагүй мөн. Иймээс дээд танхимын гишүүдийн тоог ямагт багаар тогтоодог зүй тогтолтой.¹

Рейн Таагеперагийн боловсруулсан куб язгуурын аргачлал

Парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох шалгуурын талаар Эстони гаралтай улс төр судлаач, физикч Рейн Таагепера 1972 онд “Үндэсний хурлын гишүүдийн тоо” сэдэвт судалгааны өгүүлэл бичсэн нь анхаарал татдаг. Түүний өгүүлэлт парламентын гишүүдийн тоог тогтоох шалгуурыг дараах байдлаар нэрлэжээ. Үүнд (1) Хүн амын тоо (2) Эдийн засгийн хөгжлийн түвшин (3) Нийгмийн дэмжлэгийн түвшин, (4) Тухайн үндэстний даасан байдал, тусгаар тогтнолын баталгаа, (5) Сонгуулийн системийн онцлог буюу тухайн парламентын гишүүд сонгогддог эсвэл томилогддог эсэх, (6) Парламентын чиг үүрэг нь шийдвэр гаргах, зөвшилцөл, хэлэлцүүлэг дээр тулгуурладаг эсэх (7) Парламентын гишүүдийн тоог эрт үеэс хэрхэн тогтоож ирсэн туршлага, жишээ (8) Тухайн үндэстний өвөрмөц байдал буюу менталитет гэсэн найман шалгуурыг нэрлэжээ.²

Судлаач Р.Таагеперагийн хувьд эдгээр шалгуураас хүн амын тоо, болон нийгмийн дэмжлэгийг авах гэсэн хоёр шалгуурыг үндэслэл болгон парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох куб язгуурын аргачлалыг боловсруулсан агаад хоёр танхимтай улсуудын хувьд зөвхөн доод танхимыг судалгаандаа хамруулжээ.

Тодруулбал парламентын гишүүдийн тоог хүн амын тоотой харьцуулж үзээд парламентын гишүүдийн тоо нь хүн амын тооны гуравны нэг зэрэгт буюу куб язгуур гаргасантай ойролцоо байвал зохимжтой гэж үзсэн. Тэрээр тус дүгнэлтдээ тулгуурлаад куб язгуур гэдэг математик аргачлал байна, харин цаана нь ямар агуулга байж болох вэ гэдгийг загварчилж харуулсан.

Судлаачийн санаа бол парламентын гишүүдэд бусад гишүүдтэйгээ харилцах болон тойргийн сонгогчидтойгоо харилцах харилцаа холбоо маш чухал. Тойргийн сонгогчидтой харилцах харилцаа нь хүн амын юу хүсч байгааг илэрхийлэх бол бусад гишүүдтэй харилцах харилцаа нь парламент болон Засгийн газарт сонгогчдын хүсэлтийг хууль тогтоомж болгон өөрчлөх боломжийг олгоно.³ Хэрэв парламент хэт цөөн тооны гишүүдтэй бол гишүүн бүрийн тойргын сонгогчид болон бусад гишүүдтэй харилцах харилцаанд хүндрэл үүснэ. Өөрөөр хэлбэл парламентын гишүүн сонгогчид болон бусад гишүүдтэй харилцахын тулд өөрт байгаа цаг хугацаа, хүч энергээ дэмий барах эрсдэлтэй.

¹ Д.Сүхболд, Р.Ууганбаатар, Д.Лхагвасүрэн нар “БНМАУ: Үндсэн хуулийн тайлбар философи” 187 дахь тал. УБ.,2020

² Social science research 1, 385-401 (1972) “The Size of National Assemblies” Rein Taagepera

³ Math Could Help Set Right the Sizes of National Legislatures. <https://www.insidescience.org/news/math-could-help-set-right-sizes-national-legislatures>

Тухайлбал тойргийн сонгогчидтой харилцах харилцаа бол нэг цэгийг олон цэгтэй холбох амаргүй явдал байдаг. Тэгэхээр парламентын гишүүн өөрт байгаа цаг хугацаа, хүч, энергээ 50, 50 хувиар хувааж энэ хоёр харилцаандаа зөв хуваарилах хэмжээний байх ёстой, үүнийг куб язгуурын аргаар тогтоох ёстой гэсэн санаа юм. Улмаар түүний төрөлх Эстони улс 1991 онд ЗХУ-аас салж, тусгаар тогтнох үедээ парламент буюу Рийгикогугийн гишүүдийн тоог түүний зөвлөснөөр нэг сая хүн амын тооноос куб язгуур авч 101 гишүүнтэй болсон түүхтэй.

Орчин үед түүний дэвшүүлсэн куб язгуурын аргыг хэрэглэхэд төвөгтэй. Учир нь нэгдүгээрт, Р.Таагеперагийн хувьд нэг танхимтай парламент бүхий улсууд, эсвэл хоёр танхимтай бол зөвхөн доод танхимын гишүүдийн тоог энэ аргачлалаар авч үзсэнээрээ учир дутагдалтай. Парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох аргачлал нь нэг танхимтай парламент төдийгүй, хоёр танхимтай парламентын танхим бүрийн гишүүдийн тоог ч зохистой тогтоох боломжтой байх ёстой.

Хоёрдугаарт, тус аргачлал зөвхөн 4 сая доторх хүн амтай улсуудад тохирох талтай. Хүн амын тоо 4 саяас дээш болбол тус аргачлал буруу тийшээ хазайна. Энэ нь хүн амын тоо өсөх тусам парламентын гишүүдийн тоо хэмжээ хязгааргүй ихсэх хандлагаар илэрнэ. Тухайлбал Монгол Улс 2023 оны Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр парламентын гишүүдийн тоогоо нэмэх үндэслэлээ хоёр сая сонгуулийн насны иргэдээс куб язгуур авч 126 болгосон. Гэтэл Монгол Улсын хүн ам цаашдаа 10 саяас дээш болж нэмэгдвэл яах вэ гэсэн асуултад бид хариулах ёстой. Тодруулбал АНУ-ын 322 сая хүн амаас куб язгуур авбал Төлөөлөгчдийн танхим нь 435 биш, 685 гишүүнтэй, Австралийн 23 сая хүн амаас куб язгуур авбал Төлөөлөгчдийн танхим нь 148 биш 284 гишүүнтэй байх тооцоо гарч байна.

Гуравдугаарт, куб язгуурыг нийт хүн амын тооноос авах уу, эсвэл сонгуулийн насны иргэдийн тооноос авах уу гэдэг нь маргаантай. Р.Таагеперагийн хувьд насанд хүрсэн иргэдийн бичиг үсэг тайлагдсан хэсгээс куб язгуур авах санааг дэвшүүлсэн байдаг. Тэгвэл насанд хүрсэн иргэдийн бичиг үсэг тайлагдсан хэсэг гэдгийг орчин үе дахь сонгуулийн насны иргэд гэдэгтэй дүйцүүлж болох уу гэдэг нь эргэлзээтэй.

Энэ мэтээр парламентын гишүүдийн тоог тогтоох арга, аргачлалууд их байдаг авч зарчмын хувьд бид нэг зүйлийг ойлгох ёстой. Энэ нь улс хэдий жижиг ч засаг барих төлөөллийн тоо нь хэт цөөн байгаа тохиолдолд тэдгээр хүний дарангуйллал үүсч болзошгүй тул үүнийг хязгаарлахын тулд тодорхой хэмжээгээр тоог нь их болгох шаардлагатай байдаг бол улс хэдий том байвч төөрөгдөл үүсгэхгүйн тулд засагт буй төлөөллийн тоог тодорхой хэмжээгээр хязгаарлах нь зүйн хэрэг юм. Өөрөөр хэлбэл энэ тохиолдолд сонгуулиар гаргах төлөөлөгчдийн тоог тогтоохдоо иргэдийнх нь тоонд бус засаглалын үр дүнтэй байдалд илүү анхаарах нь чухал юм.

Түүнчлэн томоохон улсын хувьд парламентын гишүүнээр сонгогдож буй хүмүүс нь сонгуулийг будилуулах замаар сонгогдох магадлал бага байдаг бөгөөд иргэд хамгийн зөв хүнээ чөлөөтэйгээр сонгох альтернатив боломжтой байдаг. Харин жижиг улсын хувьд энэ байдал эсрэгээр буюу сонгуульд нэр дэвшигчид сонгуулийг будлиантуулах боломжтойгоос гадна мэдлэг боловсролтой, зөв хүнээ сонгох альтернатив боломж багатай. Энэ нь нийт хүн амын тоо цөөхөн байдагтай холбоотой.

Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоог 126 болгож нэмэхдээ шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хандаж чадсан эсэх

Монгол Улсын Их Хурал 2023 оны 05 дугаар сарын 31-ны өдрийн чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар “Улсын Их Хурал нэг танхимтай, 126 гишүүнтэй байх” Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн гурав дахь хэлэлцүүлгийг хийж, гишүүдийн 86 хувийн саналаар эцэслэн баталсан. Миний бие парламент судлаачийн хувьд Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоог нэмсэн энэхүү явдалд зарим улс төрийн шинжилгээг хийсэн. Ингэхдээ хараат бус, хөндлөнгийн судлаачдын зөвлөмж, саналыг тусгасан эсэх, хамгийн гол нь судалгаа, шинжилгээнд үндэслэж чадсан эсэхэд анхаарал хандуулж, энэ талаарх зарим шинжилгээг хийснээ өгүүллэгийн энэхүү хэсэгт толилуулья.

Эрх баригчдын хувьд парламентын гишүүдийн тоог нэмэх шинжлэх ухааны үндэслэлийг Эстони гаралтай улс төр судлаач, физикч Р.Таагеперагийн 1972 онд боловсруулсан хүн амын тооноос куб язгуур авах аргаар тогтоох явдал хэмээн сурталчилсан. Гэтэл Рейн Таагеперагийн 1972 онд бичсэн “Үндэсний хурлын гишүүдийн тоо” сэдэвт судалгааны өгүүллийг уншиж үзвэл парламентын гишүүдийн тоог тогтоохдоо хүн амын тооноос куб язгуур авах ганцхан аргаар биш буюу (1) хүн амын тоо, (2) эдийн засгийн хөгжлийн түвшин, (3) Нийгмийн дэмжлэгийн түвшин, (4) Тухайн үндэстний даасан байдал, тусгаар тогтнолын баталгаа, (5) Сонгуулийн системийн онцлог буюу тухайн парламентын гишүүд сонгогддог эсвэл томилогддог эсэх, (6) Парламентын чиг үүрэг нь шийдвэр гаргах, зөвшилцөл, хэлэлцүүлэг дээр тулгуурладаг эсэх, (7) Парламентын гишүүдийн тоог эрт үеэс хэрхэн тогтоож ирсэн туршлага, жишээ, (8) Тухайн үндэстний өвөрмөц байдал буюу менталитет гэсэн найман шалгуурыг нэрлэсэн тухай өмнө өгүүлсэн билээ.

Гэтэл эрх баригчдын хувьд эдгээр найман шалгуураас зөвхөн хүн амын тоо гэх ганцхан шалгуурыг Монгол Улсын парламентын гишүүдийн тоог нэмэх шинжлэх ухааны үндэслэл болгосон нь харамсалтай. Эрх баригчдын дурдаагүй зарим шалгуурыг авч үзвэл тухайлбал парламентын гишүүдийн тоо нь нийгмийн дэмжлэгийн түвшинтэй шууд холбоотой. Өөрөөр хэлбэл нийгмийн дэмжлэгийг авч чадахгүй бол гишүүдийн тоог нэмж болохгүй. Түүнчлэн эдийн засгийн хөгжлийн түвшин нь гишүүдийн тоог тодорхойлох гол хүчин зүйл. Өөрөөр хэлбэл тухайн улсын эдийн засгийн хөгжил сул, эсвэл сайн байх нь парламентын гишүүдийн тоог тогтооход харгалзан үзэх гол шалгуур юм.

Тэрчлэн парламентын гишүүдийн тоог эрт үеэс тогтоож ирсэн туршлага нь засаг захиргааны нэгж бүрээс сонгогдсон, маш олон гишүүдтэй байнгын бус ажиллагаатай Ардын Их Хурлаар хязгаарлагдах агаад, тодруулбал манай улсын хувьд парламентын гишүүдийн тоог тогтоож ирсэн хангалттай туршлага байхгүй. Тэгэхээр гадны улсууд дахь парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоож ирсэн туршлагаас санаа авах ёстой болно.

Ийнхүү эрх баригчид парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох тухай Р.Таагеперагийн санааг мушгин гуйвуулж зөвхөн хүн амын тооноос куб язгуур авах аргыг нь Монгол Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоог нэмэх гол үндэслэл болгожээ.

Гэтэл хүн амын тооноос куб язгуур авч парламентын гишүүдийн тоог тогтоох тухай Р.Таагеперагийн үндэслэл нь өөрөө учир дутагдалтай. Тодруулбал куб язгуурын арга нь гагцхүү 4 сая хүртэлх хүн амтай улсуудын хувьд тохирч болох агаад хэрэв хүн амын тоо 4 саяас дээш бол алдаа заах аргачлал юм. Үүнийг нэг танхимтай парламент бүхий 114 улсын жишээн дээр харьцуулсан судалгаа хийж харуулав.

Хүснэгт 1. Парламентын гишүүдийн тоог нийт хүн амаас куб язгуур авч гаргасан тоотой харьцуулсан судалгаа (парламентын нэг танхимтай улсуудын жишээн дээр)

Д/д	Улсын нэр	Хүн амын тоо	Парламентын нэр	Гишүүдийн тоо	Куб язгуураар гаргасан тоо	4 саяас бага хүн ам	Гишүүдийн тоо куб язгуур хоёр зөрүү
1	Австри	8,458,023.00	Холбооны Ассамблей	64	203.746248		
2	Азербайджан	9,235,100.00	Милли Межлис	125	209.80405		

3	Албани	3,063,320.00	Ассамблей	140	145.23260 3	тийм	- 5.2326032 8
4	Ангол	19,088,106.0 0	Үндэсний Ассамблей	220	267.25198 9		
5	Андорра	76,246.00	Дээд Ерөнхий Зөвлөл	42	42.403888 9	тийм	- 0.4038889 3
6	Сири	21,895,150.0 0	Ард түмний Зөвлөл	250	279.75808 2		
7	Армен	3,060,631.00	Армений Дээд Зөвлөл буюу Үндэсний Хурал	190	145.19009 6	тийм	44.809904 5
8	Беларус	9,463,300.00	Үндэсний Ассамблей	260	211.5181		
9	Бенин	10,160,556.0 0	Үндэсний Ассамблей	83	216.59037 7		
10	Болгар	7,284,552.00	Үндэсний Ассамблей	240	193.85080 8		
11	Ботсван	2,155,784.00	Үндэсний Ассамблей	47	129.18192 4	тийм	- 82.181923 9
12	Бурунди	9,420,248.00	Үндэсний Ассамблей	81	211.19685 4		
13	Бутан	733,643.00	Парламент	150	90.190665 7	тийм	59.809334 25
14	Вануату	266,937.00	Парламент	50	64.387702	тийм	- 14.387702
15	Вьетнам	93,421,835.0 0	Үндэсний Ассамблей	395	453.74947		
16	Гайна	735,554.00	Ардын Үндэсний Конгресс	65	90.268907 7	тийм	- 25.268907 7
17	Гана	27,043,093.0 0	Парламент	200	300.15951 9		
18	Гватемал	14,647,083.0 0	Конгресс	80	244.67168 6		
19	Гвиней	11,474,383.0 0	Үндэсний Ассамблей	144	225.55014 7		
20	Гвиней- Биссау	1,693,398.00	Үндэсний Ардын Их Хурал	100	119.19362 1	тийм	- 19.193621 2
20	Гондурас	8,893,259.00	Үндэсний Конгресс	128	207.18277 6		
21	Грек	9,903,268.00	Депутатууд ын танхим	300	214.74654 1		
22	Гүрж	4,490,500.00	Парламент	235	164.98010 2		

23	Дани	5,707,622.00	Фолькетинг	179	178.71118 5		
24	Доминик	10,349,741.0 0	Ассамблей	32	217.92639 1		
25	Жибути	810,179.00	Үндэсний Ассамблей	65	93.223841 3	тийм	- 28.223841 3
26	Зайр	77,433,744.0 0	Парламент	738	426.22941 6		
27	Замби	14,638,505.0 0	Үндэсний Ассамблей	155	244.62391 3		
28	Зимбабве	13,771,721.0 0	Парламент	150	239.69707 7		
29	Израиль	8,120,300.00	Кнессет	120	200.99751 7		
30	Индонез	253,609,643. 00	Төлөөлөгчди йн танхим	500	632.97795 9		
31	Ирак	32,585,692.0 0	Үндэсний Ассамблей	250	319.40544 5		
32	Иран	80,840,713.0 0	Исламын Зөвлөх Ассамблей	248	432.39106 6		
33	Исланд	321,857.00	Альтинг	63	68.531092 1	тийм	- 5.5310921 4
34	Йемен	24,527,000.0 0	Төлөөлөгчди йн танхим	301	290.54593 9		
35	Кабо Верде	538,535.00	Үндэсний Ассамблей	72	81.358820 7	тийм	- 9.3588206 6
36	Камерун	20,386,799.0 0	Үндэсний Ассамблей	180	273.18049		
37	Кени	45,010,056.0 0	Үндэсний Ассамблей	202	355.71582 3		
38	Кипр	1,122,544.00	Төлөөлөгчди йн танхим	56	103.92845 2	тийм	- 47.928451 8
39	Кирибати	104,488.00	Ассамблей	41	47.100133 6	тийм	- 6.1001335 8
40	Коморын арал	766,865.00	Парламент	43	91.532004 3	тийм	- 48.532004 3
41	Коста Рика	4,713,168.00	Хууль тогтоох Ассамблей	57	167.66315 7		
42	Кот-дивуар	22,671,331.0 0	Үндэсний Ассамблей	168	283.02556 9		
43	Куба	11,047,251.0 0	Үндэсний Ассамблей	601	222.71599 4		

44	Кувейт	2,742,711.00	Үндэсний Ассамблей	50	139.97807 5	тийм	- 89.978074 8
45	Лаос	6,803,699.00	Үндэсний Ассамблей	85	189.48799 4		
46	Латви	2,027,000.00	Сейм	100	126.55653 7	тийм	- 26.556537 1
47	Либерн	4,092,310.00	Хууль тогтоох шилжилтийн Ассамблей	35	159.95193 9		
48	Ливан	5,882,562.00	Үндэсний Ассамблей	128	180.51868 9		
49	Ливи	6,244,174.00	Бүх ард түмний Конгресс	750	184.14432 2		
50	Литва	2,939,431.00	Сейм	137	143.24773 3	тийм	- 6.2477326 8
51	Лихтенштейн	36,842.00	Диет	25	33.274719 2	тийм	- 8.2747192 1
52	Люксембург	563.00	Депутатууд ын танхим	60	8.2572632 7	тийм	51.742736 73
53	Маврикий	1,331,155.00	Үндэсний Ассамблей	71	110.00427	тийм	- 39.004269 8
54	Мадагаскар	21,842,167.0 0	Үндэсний Ассамблей	134	279.53224 2		
55	Македон	2,058,539.00	Бүгд Найрамдах Улсын Ассамблей	130	127.20954 5	тийм	2.7904548 45
56	Малави	15,805,239.0 0	Парламент	194	250.95760 2		
57	Мали	16,455,903.0 0	Үндэсний Ассамблей	129	254.35517 2		
58	Мальдив	393,595.00	Иргэдийн Мажлис	48	73.285241 7	тийм	- 25.285241 7
59	Мальт	446,547.00	Төлөөлөгчдийн танхим	69	76.434434 8	тийм	- 7.4344348 3
60	Марокко	33,542,001.0 0	Мажлис Наваб	333	322.49995 3		
61	Маршаллын арлууд	70,983.00	Парламент	33	41.404872 4	тийм	- 8.4048723 5
62	Микронезийн Холбооны улс	105,681.00	Конгресс	14	47.278712 1	тийм	- 33.278712 1

63	Мозамбик	23,700,715.00	Бүгд найрамдах улсын Ассамблей	250	287.245885		
64	Молдав	3,555,200.00	Парламент	104	152.623478	тийм	- 48.6234779
65	Монако	36,950.00	Үндэсний Зөвлөл	18	33.3072017	тийм	- 15.3072017
66	Монгол	3,238,479.00	Улсын Их Хурал	76	147.949566	тийм	- 71.9495658
67	Монтонегро	650,036.00	Скпустина	75	86.6255097	тийм	- 11.6255097
68	Науру	9,488.00	Парламент	18	21.1701966	тийм	- 3.17019664
69	Нигер	177,155,754.00	Ассамблей	83	561.631883		
70	Никарагуа	6,167,237.00	Үндэсний Ассамблей	93	183.384889		
71	Панам	3,608,431.00	Хууль тогтоох Ассамблей	72	153.381437	тийм	- 81.3814368
72	Папуа-Шинэ Гвиней	6,552,730.00	Үндэсний Парламент	109	187.128854		
73	Перу	30,147,935.00	Конгресс	120	311.233156		
74	Португали	10,427,301.00	Бүгд найрамдах улсын Ассамблей	230	218.46941		
75	Руанда	12,337,138.00	Шилжилтийн Үндэсний Ассамблей	70	231.067114		
76	Сальвадор	6,125,512.00	Хууль тогтоох Ассамблей	84	182.970383		
77	Самоа	196,628.00	Хууль тогтоох Ассамблей	49	58.1498306	тийм	- 9.14983061
78	Сан Марино	3,248.00	Ерөнхий Дээд Зөвлөл	60	14.8094413	тийм	45.19055874
79	Сао Томе ба Принсипи	190,428.00	Үндэсний Ассамблей	55	57.5321056	тийм	- 2.53210557
80	Саудын Араб	30,770,375.00	Мажлис Аль Шура	120	313.360508		
81	Сейшеллийн арлууд	9,165.00	Үндэсний Ассамблей	33	20.9271855	тийм	12.07281454

82	Сенегал	13,567,338.0 0	Үндэсний Ассамблей	120	238.50539 9		
83	Сент Винсент ба Гренада	102,918.00	Ассамблей	21	46.863038 7	тийм	- 25.863038 7
84	Сент Китс ба Невиз	51,538.00	Үндэсний Ассамблей	15	37.214242 8	тийм	- 22.214242 8
85	Серб	7,209,764.00	Бүгд найрамдах улсын Ассамблей	250	193.18512 5		
86	Сингапур	5,312,400.00	Парламент	84	174.48720 6		
87	Соломоны арлууд	609,883.00	Үндэсний Парламент	47	84.803838 3	тийм	- 37.803838 3
88	Солонгос /БНАСАУ/	24,851,627.0 0	Ардын Их Хурал	687	291.82216 5		
89	Солонгос /БНСУ/	49,039,986.0 0	Үндэсний Ассамблей	299	366.03008 2		
90	Судан	35,482,233.0 0	Мажлис Ватани	400	328.60208 5		
91	Суринам	573,311.00	Үндэсний Ассамблей	51	83.073675 3	тийм	- 32.073675 3
92	Сьерра Леоне	5,743,725.00	Парламент	80	179.0872		
93	Тажикстан	8,161,000.00	Дээд Зөвлөл	181	201.33276 6		
94	Танзани	49,639,138.0 0	Үндэсний Ассамблей	275	367.51472 4		
95	Того	7,351,374.00	Үндэсний Ассамблей	81	194.44174 3		
96	Тонга	10,644.00	Хууль тогтоох Ассамблей	30	21.997244 8	тийм	8.0027551 66
97	Төв Африкийн БНУ	5,277,959.00	Парламент	85	174.10931 4		
98	Тувалу	10,782.00	Парламент	13	22.091902 1	тийм	- 9.0919020 6
99	Тунис	10,886,500.0 0	Депутатууд ын танхим	163	221.63044 9		
100	Турк	81,619,392.0 0	Үндэсний Дээд Ассамблей	550	433.77493 3		
101	Уганда	35,918,915.0 0	Парламент	276	329.94463 4		
102	Узбекистан	29,559,100.0 0	Олий Мажлис	250	309.19353 3		

103	Украйн	44,291,413.0 0	Дээд Рада	450	353.81250 5		
104	Унгар	9,957,731.00	Үндэсний Ассамблей	386	215.13948 8		
105	Финлянд	5,422,950.00	Эдускунта	200	175.68925 5		
106	Хятад	1,373,505,51 1.00	Бүх Хятадын Ардын Төлөөлөгчди йн Их Хурал	2978	1111.5870 2		
107	Чад	11,412,107.0 0	Үндэсний Ассамблей	52	225.14135 6		
108	Швед	9,551,781.00	Риксдаг	349	212.17528 1		
109	Шинэ Зеланд	4,198,260.00	Төлөөлөгчди йн танхим	120	161.32058 1		
110	Шри Ланка	20,675,000.0 0	Үндэсний Ассамблей	225	274.46175 7		
111	Эквадор	15,445,691.0 0	Үндэсний Конгресс	82	249.04000 4		
112	Экваторын Гвиней	722,254.00	Ардын төлөөлөгчди йн танхим	80	89.721526 1	тийм	- 9.7215260 8
113	Эритрея	6,380,803.00	Үндэсний Ассамблей	105	185.47773 3		
114	Эстон	1,312,252.00	Рийгикогу	101	109.48108 2	тийм	- 8.4810820 6

Судалгаанд хамрагдсан 114 улсаас 4 сая хүртэлх хүн амтай 44 улс буюу 38.5 хувьд нийт хүн амын тооноос куб язгуур авч парламентын гишүүдийн тоог тогтоох аргачлал тохирч байна. Харин 4 саяас дээш хүн амтай 70 улс буюу 61.5 хувьд одоо байгаа парламентын гишүүдийн тоо нь хүн амаас куб язгуур авч гаргасан гишүүдийн тоотой тохирохгүй байна. Тэгэхээр хүн амын тооноос куб язгуур авч парламентын гишүүдийн тоог гаргадаг тус аргачлал 4 саяас дээш хүн амтай улсуудын 61.5 хувьд нь огт таарахгүй буюу улс төрийн практикт туршигдаагүй байгаа нь их тооны хууль¹ талаасаа үнэний утгад ойртоогүй байна гэсэн үг. Түүнчлэн хүн амын тооноос куб язгуур авч парламентын гишүүдийн тогтоох Р.Таагеперагийн аргачлал нь онолын хувьд учир дутагдалтай талаар өмнө өгүүлсэн билээ.

Түүнчлэн эрх баригчдын хувьд Улсын Их хурлын гишүүдийн тоог анх 152 болгох тухай санал, санаачилгыг дэвшүүлсэн боловч нийгмийн дэмжлэгийг аваагүй учир 126 болгож бууруулсан. Гэтэл 152 гэдэг тоо нь нийт хүн амаасаа куб язгуур авах аргачлал дээр суурилсан байсан. Харин 126 гэх тоо нь сонгуулийн насны 2 сая гаруй иргэдээс куб язгуур авсан тоо юм. Эндээс харвал нийт хүн амаас куб язгуур авах, сонгуулийн насны хүн амаас куб язгуур авах хоёр нь эрс тэс ялгаатай. 152 гэдэг тоог нийгмийн дэмжлэгийг аваагүй

¹ Их тооны хуулийг анх Италийн математикч Жероламо Кардано (1501-1576, болон Швейцарын математикч Якоб Бернулли (1655-1705) нар нээжээ. Их тооны хууль нь адилхан туршилтыг маш олон удаа давтаж хийсний үр дүнг дүрсэлдэг теорем. Энэ хуулийн дагуу, олон туршилтаас гарсан үр дүнгийн дундаж нь математик дундажтай ойролцоо байх бөгөөд туршилтын тоо нэмэгдэх тусам статистик нарийвчлал улам сайжирдаг буюу үнэн утга уруу улам их ойртох хандлагатай байдаг.

учраас бууруулж 126 болгож байгаа нь эрх баригчид парламентын гишүүдийн тоог нэмэх талаарх шинжлэх ухааны тогтсон үзэл онол, зарчимгүй байсныг гэрчилнэ.

Цаашилбал 2023 оны Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр парламентын гишүүдийн тоог нэмэх бусад үндэслэлүүд болох (1) хүн амын тоо нэмэгдсэн учраас парламент дахь иргэдийн төлөөллийг нэмэгдүүлэх, (2) Хууль батлах үйл явц сайжрах, (3) Төр улсын бүрэн эрхт байдал баталгаажих, (4) Нэг гишүүний кнопны хүч буурах, (5) Эрх мэдлийн хуваарилалтын хяналт, тэнцлийг хангах, (6) мөрийн хөтөлбөрийн хэрэгжилт нэмэгдэх зэрэг нь өнгөцхөн бөгөөд манай орны өнөөгийн байдлаас ургуулсан, гагцхүү эрх баригчдын болон тэдэнд үйлчилдэг судлаачдын санаа бодлыг тусгасан мэт байдалтай. Тухайлбал 1992-2023 он хүртэлх хугацаанд Монгол Улсын нийт хүн амын тоо 2.1 саяас 3.4 сая болж 61%-аар өссөн байхад гишүүний тоо 76 хэвээр байгаа нь гишүүдийн иргэдийг төлөөлөх чадвар суларч, Монгол Улсад Засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна гэсэн Үндсэн хуулийн заалт хэрэгжих нөхцөлийг бууруулж байна гэх үндэслэл нь агуулгын хувьд алдаатай үндэслэл. Учир нь парламентын гишүүдийн тоог нийт хүн амаас тооцдоггүй, харин сонгуулийн насны гучин мянган хүн тутмаас тооцдог дэлхийн жишиг байдаг.¹ Сонгуулийн насны гэдэг нь насанд хүрсэн, эрх үүрэг хүлээж, нийгмийн харилцаанд бие даан оролцох орох чадвар бүхий бие хүн буюу эрх зүйн чадамжтай субъект юм.

Хэрэв сонгуулийн насны иргэдээс биш нийт хүн амаас нэг төлөөлөгч гэж тооцвол дөнгөж төрсөн болон насанд хүрээгүй хүүхэд тэрчлэн эрх зүйн чадамжгүй хүмүүсээс хүртэл төлөөлөгч сонгогдох ёстой болдог тул сонгуулийн эрхийг ийнхүү насанд хүрсэн, эрх зүйн чадамжтай иргэнээр хязгаарладаг. Тэгэхээр гучин мянган сонгогчоос нэг гишүүн гэж тооцвол манай улс 2023 байдлаар хоёр сая нэг зуун мянган сонгогчтой тул парламентын гишүүдийн 70 болно.

Тэрчлэн Улсын Их Хурлын 76 гишүүнийг 126 болгож нэмсэнээр хууль батлах үйл явц гишүүдийн тоо нэмэгдсэнээр сайжрах, төр улсын бүрэн эрхт байдал баталгаажих, эрх мэдлийн хуваарилалтын хяналт, тэнцлийг хангах зэрэг нь үнэмшилгүй агаад харин парламентыг тэнцүү эрхтэй хоёр танхимд хувааснаар дээр дурдсан давуу талууд бий болно.

Цаашилбал мөрийн хөтөлбөрийн хэрэгжилт нэмэгдэх, нэг гишүүний кнопны хүч хүч буурах зэрэг үндэслэл нь бүр ч итгэл үнэмшилгүй. Жишээлбэл парламентад олонх болсон улс төрийн нам нь Засгийн газар болон хууль тогтоох эрх мэдлийг сүвлэн зангиддаг манай улсад мөрийн хөтөлбөрийн хэрэгжилт нь гишүүдийн тооноос бус харин эрх баригч намын хатуу чанд зохион байгуулалт, Засгийн газрын чадамжаас шууд шалтгаална.

Эцэст нь хэлэхэд 2023 оны Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоог 126 болгож нэмсэн явдал нь ирээдүйд дараах сөрөг нөхцлийг бий болгох талтай хэмээн таамаглаж байна. Үүнд:

1. Парламентын гишүүдийн тоо олон болох тусам шийдлийг баримтад тулгуурлах бус сэтгэлийн хөөрлөөр гаргах магадлал өндөр болдог.

2. Парламентын гишүүдийн тоо олон байх тусам тэдгээрийн дотор мэдлэг, мэдээлэл хомс хүмүүсийн эзлэх хувь мөн л их болж ирдэг.

3. Парламентын гишүүдийн тоо олон байхтай холбоотой яригддаг бас нэгэн асуудал нь олонхид суурилсан шийдвэр гаргалт юм. Олонхын саналаар шийдвэр гаргах нь тодорхой хэмжээний давуу талтай. Гэвч шийдвэр гаргагч нарын тоо хэт олон байвал эргээд шийдвэрийн хурд, үйл ажиллагааны үр дүнтэй байдалд сөргөөр нөлөөлдөг.

4. Эртний Грек, Ром зэрэг улсуудын түүхийг харвал цөөн тооны бусдыг ятгах чадвартай хүмүүс л олны гаргаж буй шийдвэрт нөлөөлөх боломжтой байдгийг харж болно. Үүнээс харвал парламентын гишүүдийн тоо олон байснаар шийдвэр зөв гардаг гэвэл худлаа юм. Үлгэрлэвэл парламентын гишүүдийн тоо олон байлаа ч шийдвэр гаргагч нарын тоо бага хэвээрээ байх юм. Тиймээс парламентын гишүүдийн тоог нэмэх гэж мунхагаар хандахын оронд гишүүдийнхээ ур чадвар, ухаан билигт ач холбогдол өгвөл зохилтой.

¹ Тухайлбал АНУ-ын Үндсэн хуулийн нэгдүгээр зүйлийн хоёрдугаар хэсэгт "...Гучин мянган сонгогчийг төлөөлөх төлөөлөгчийн тоо нэгээс хэтрэхгүй байна" хэмээн заажээ. *Америкийн Нэгдсэн Улсын Үндсэн хууль* "Нэгдүгээр зүйл: Долоодугаар хэсэг.21 дахь тал. УБ.,2000. Орч.Д.Цолмон, Ч.Лхагважав

5.Тэрчлэн 2008 оноос эхлэн Франц, Итали, Унгар, Япон, Мексик, Нидерланд, Португал, Румын, Их Британи зэрэг олон улсад парламентын гишүүдийн тоог цөөлөх санал санаачилга тасралтгүй яригдаж, олонхын дэмжлэг авч байна. Тухайлбал Италид Депутатуудын танхимын гишүүдийг 630-400 болгох, Сенатын гишүүдийг 315-200, бүр 150 болгох тухай санал санаачилга газар авч, “парламентын гишүүний тоог бууруулна” гэж амлаж буй нэр дэвшигчид сонгуульд ялалт байгуулах магадлал өндөрсөж байна. Хоёр алхаад хана мөргөх Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлт бидэнд хэрэггүй. Таваас арван жилийн дараа парламентын гишүүдийн тоог бууруулж чадна гэж амласан нэр дэвшигчид сонгуульд ялалт байгуулж эхлэх вий.

Дүгнэлт

Парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох зарим аргачлалуудыг хөндөж бичсэн энэхүү өгүүлэгийн үр дүнг дараах байдлаар танилцуулья. Үүнд нэгдүгээрт, парламентын гишүүдийн тоог газар нутаг, хүн амын тооноос хамааруулж тогтоодог аргачлал өөрийн гэх уян хатан онцлогтой байна. Энэ нь хүн ам олонтой, газар нутгийн хэмжээ их улсуудын хувьд улс төрийн олон янзын хуваагдал, төөрөгдөл үүсгэхгүйн тулд парламент дахь төлөөллийн тоог тодорхой хэмжээгээр хязгаарлаж, эсрэгээрээ хүн ам цөөхөн, жижиг улс орнуудын хувьд парламентын гишүүдийн тоо хэт цөөн байгаа тохиолдолд тэдгээр цөөн хүний дарангуйлал үүсэж болзошгүй тул үүнийг хязгаарлахын тулд тодорхой хэмжээгээр парламентын гишүүдийн тоог нь их болгодог хандлагаар ажиглагдаж байна.

Хоёрдугаарт, 30 мянган сонгогч тутмаас нэг төлөөлөгч гэх Англи-Америкийн загварыг парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох нийтлэг бөгөөд сонгодог аргачлал гэж судлаачийн хувьд үзэж байна. Анх Англид үүсэж, АНУ-ын Үндсэн хуулиар баталгаажсан тус аргачлал дэлхийд ихэд тархсан хэлбэр байна. Тухайлбал гучин мянган сонгогчоос нэг гишүүн гэж тооцвол манай улс 2023 байдлаар хоёр сая нэг зуун мянган сонгогчтой тул парламентын гишүүдийн 70 болохоор байна.

Гуравдугаарт, парламентын хоёр танхимтай улсуудын хувьд дээд танхимын гишүүдийн тоо доод танхимын гишүүдээс ямагт бага байна. Энэ нь олон улсын жишиг төдийгүй хоёр танхимын бие биенээсээ ялгарах гол онцлог ажээ.

Дөрөвдүгээрт Эстонийн улс төр судлаач, физикч Р.Таагеперагийн боловсруулсан парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох куб язгуурын аргачлал нь зөвхөн 4 сая доторх хүн амтай улсуудад тохирч байна. Хэрэв хүн амын тоо 4 саяас дээш болбол тус аргачлал буруу тийшээ хазайна гэдэг нь математик судалгаагаар батлагдаж байна.

Тавдугаарт, Монгол Улсын хувьд 2023 оны Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоог 126 болгож нэмэхдээ Эстонийн судлаач Р.Таагеперагийн боловсруулсан парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох найман шалгуураас зөвхөн хүн амын тоо гэх ганцхан шалгуурыг Монгол Улсын парламентын гишүүдийн тоог нэмэх шинжлэх ухааны үндэслэл болгосон учир дутагдалтай байна.

Цаашид парламентын гишүүдийн тоог зохистой тогтоох тухай аргачлал, шинжлэх ухааны судалгааг өргөжүүлэх шаардлагатай. Учир нь Монгол Улсын хүн амын тоо 4 саяас дээш болж өсөх тохиолдолд парламентын гишүүдийн тоог нэмэх гол үндэслэл болсон куб язгуурын аргачлал алдаа заах эрсдэлтэй. Тухайлбал судалгаанд хамрагдсан 4 саяас дээш хүн амтай 70 улс буюу 61.5 хувьд одоо байгаа парламентын гишүүдийн тоо нь хүн амаас куб язгуур авч гаргасан гишүүдийн тоотой тохирохгүй байна.

Abstract:

This article describes some methods for determining the appropriate number of members of parliament that reflect the will of the majority of the people and is written with the aim of conducting a theoretical, methodological and mathematical analysis of the reasons for the increase

in the number of members of the State Great Hural to 126 as a result of an amendment to the Constitution of Mongolia in 2023.

In particular, this article can be innovative and significant because it studies the basics of the cube root method, which is the basis for increasing the number of deputies of the State Great Hural, compares its positive and negative aspects, and also makes theoretical-methodological and mathematical analyzes.

Key words: Constitution, parliament, member of parliament, population, number of members, cube root

Ашигласан ном, материал

I.Монгол эх сурвалж

“Америкийн Нэгдсэн Улсын Үндсэн хууль” Нэгдүгээр зүйл: Хоёрдугаар хэсэг. 21 дахь тал. УБ.,2000. Орч.Д.Цолмон, Ч.Лхагважав.

Д.Сүхболд, Р.Ууганбаатар, Д.Лхагвасүрэн, М.Сайнбаяр, Д.Зоригтбаатар “БНМАУ: Үндсэн хуулийн тайлбар философи УБ.,2020

Ж.Төртогтох “Парламент судлалын гарын авлага” УБ.,2010

II.Гадаад эх сурвалж

Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay. “The Federalist papers” Introduction and Notes by Charles R.Kesler. Copyright (1961)

Social science research 1, 385-401 (1972) “The Size of National Assemblies” Rein Taagepera

Math Could Help Set Right the Sizes of National Legislatures.
<https://www.insidescience.org/news/math-could-help-set-right-sizes-national-legislatures>